

SRPSKA INTELIGENCIJA KRALJEVINE DALMACIJE O EVROPSKIM TEMAMA (1880-1905)

APSTRAKT: *Srpska inteligencija u Kraljevini Dalmaciji krajem 19. i početkom 20. veka pažljivo je pratila tokove evropske politike. Svoje zaključke o odnosima među velikim silama prezentovala je u Srpskom listu, tj. Srpskom glas. U članku su analizirani njeni stavovi o Rusiji (od koje je očekivala pomoć u rešavanju srpskog nacionalnog pitanja), o Nemačkoj, Austro-Ugarskoj, Engleskoj, Francuskoj i Italiji.*

Tokom poslednje četvrtine 19. i na početku 20. veka središte srpske inteligencije u Kraljevini Dalmaciji¹ bio je Zadar. Iako su i u drugim primorskim gradovima srpski intelektualci, posle pojave don Mihovića Pavlinovića i njegovog koncepta hrvatskog "političkog" naroda,² počeli da zbijaju redove, centar njihovog okupljanja ipak je ostala dalmatinska metropola: tih godina, naime, u Splitu i Dubrovniku izlazili su *Draškov raboš*, *Slovinac*, *Gušterica*, *Dubrovnik* i drugi srpski listovi, ali najznamenitiji od svih svakako je bio zadarski *Srpski list* tj. *Srpski glas*.³ Duša ovih prvih

-
- 1 Od Bečkog kongresa (1815) Dalmacija je, sa Dubrovnikom i Bokom Kotorskom, bila u sastavu Habzburške monarhije. Prema patentu cara Franca I (1816) ovi prostori su tretirani kao posebna celina sa italijanskim kao službenim jezikom. Ta celina je 1817. nazvana Kraljevina Dalmacija. Pod vlašću Habzburške monarhije ostala je sve do njene propasti.
  - 2 Već je Pavlinovićev program iz 1869. bio napisan u duhu isključivog hrvatstva. Videti: Mihovil Pavlinović, *Hrvatska misao (program)* u knjizi: Nikša Stančić, *Hrvatska ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869)*, Zagreb 1980. Ovaj program je neko vreme držan u tajnosti. Pavlinović je javno izneo svoje stavove tek u *Hrvatskim razgovorima*. (Mihovil Pavlinović, *Hrvatski razgovori*, Zadar 1877).
  - 3 *Srpski list* je izlazio u Zadru od 2 (14) 1. 1880. do 25. 5. (6. 6) 1888. kada je promenio naziv u *Srpski glas*; *Srpski glas* je izlazio sve do 26. 12. 1904 (7. 1. 1905). Budući da je promena imena bila samo formalna (da bi bile izbegnute česte zabrane i zaplene) i da je *Srpski glas* nastavio putem koji su utrljali pokretači *Srpskog lista* (ne menjajući redakciju, urednika i saradnike), oba lista čine jednu konceptualno zaokruženu celinu. O pokretanju

srpskih političkih novina na Primorju bio je njihov dugogodišnji urednik Sava Bjelanović.⁴ Pravcem kojim je on krenuo išli su, manje ili više uspješno, i potonji urednici *Srpskog glasa* (Dušan Baljak, Stanislav Brkanović, Aleksandar Lj. Mitrović, Špiro Glišić, Špiro J. Gerun, Nikola S. Subotić i Dimitrije Marčetić).⁵ Taj pravac određen je već u prvom broju *Srpskog lista*, a revidiran je tek 1903.⁶ Njegova suština bila je: borba za interese srpskog naroda koji je živio u Dalmaciji i Habzburškoj monarhiji, ali i na svim ostalim državnopravnim područjima (u Srbiji, Crnoj Gori i Turskom carstvu). Pošto su položaj i budućnost Srba u velikoj meri zavisili od međunarodne konstelacije snaga, od odnosa među silama i od njihovih političkih ambicija, intelektualci okupljeni oko *Srpskog lista*, tj. *Srpskog glasa* budno su pratili zbivanja u Evropi i pažljivo analizirali politiku velikih sila.

Već u prvom broju *Srpski list* je istakao da namerava da prati "svaki važni događaj u Slavenstvu"⁷ i toga se pridržavao sve vreme izlaženja, kao i *Srpski glas*. Pri tome je njihovu najveću pažnju izazivala Rusija, koju su,

---

Srpskog lista videti: (Nikodim Milaš), *Uspomene iz prvih godina srpskog političkog života na Primorju*, Zadar 1903, 50-57; *Autobiografija Nikodima Milaša*, Mešovita grada (Miscellanea) Istorijskog instituta, knj. 12, Beograd 1983, (priredio Marko Jačov), 47; Kosta Milutinović, *Nastanak politike novog kursa na Primorju*, Istorija srpskog naroda VI-1, Beograd 1983, 351-352; Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija 1760-1914*, Novi Sad 1973, 303-307.

- 4 Sava Bjelanović (Đevrske 1850-Zadar 1897) je uređivao *Srpski list* tj. *Srpski glas* od prvog broja 1880. do svoje smrti. O Bjelanoviću videti detaljnije: [S. V. P.] S. V. Popović, *Sava Bjelanović*, Orao (kalendar), 19 (1893), 119-120; *Srpski glas*, 12 (24) 3. 1897, 11. Sava Bjelanović; *Dubrovnik*, 21. 3. 1897, 12. Sava Bjelanović urednik *Srpskog glasa*; Lj. Jovanović, *Sava Bjelanović*, Delo 14 (1897), 308-276 (326!), 15 (1897), 101-119, 284-294, 405-428; [N. Milaš], *nav. delo*, 53-54, 57; Marko Car, *Sava Bjelanović*, *Dubrovnik* 1911; Lazar Tomanović, *Iz pisama umrlih i zaslužnih Srba*, Novi život, knj. 26, sv. 6, 1926, 161-172; sv.7, 193-203; M. Car, *Sava Bjelanović. O tridesetogodišnjici njegove smrti 1897-1927*, *Politika* (1927), br.6783, str.5; Lujo Bakotić, *Srbi u Dalmaciji od pada Mletačke Republike do ujedinjenja*, Beograd 1939, 67-121; Simo Matavulj, *Bilješke jednog pisca*, N. Sad-Beograd, 1969, 39-41; Ivo Perić, *Dalmatinski sabor 1861-1912. (1918.) god.*, Zadar 1978, 56, 221-223, 227; dr R. Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, (*Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860-1880*), Sarajevo-Zagreb 19822, 7, 246; K. Milutinović, *Dvije faze u političkom razvoju Save Bjelanovića*, Benkovački kraj kroz vjekove 1, Benkovac 1987, Mladen Leskovac, *Polemika između Zmaja i Save Bjelanovića*, u knjizi: *Srpske književne teme*, Novi Sad 1988, 89-98, itd.
- 5 Iako ni Savi Bjelanoviću nauka nije posvetila dužnu pažnju (poražavajuća je činjenica da ni pun vek posle njegove smrti ne postoji monografija o životu i delu ovog, nesumnjivo velikog i zaslužnog, Srbina), potonje urednike *Srpskog glasa* istoriografija je, na žalost, potpuno prepustila zaboravu. Izvesni, vrlo šturi podaci o njima nalaze se, npr. u: Stanoje Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, Zagreb 1929; dr Uroš Desnica, *Dr Dušan Baljak*, *Magazin sjeverne Dalmacije* (1935); Aleksandar Mitrović, *Dva deset godina političke borbe na Primorju (1880-1900. god.)*, *Bilješke, uspomene i utisci*, Kotor 1910, i u samom *Srpskom glasu*.
- 6 *Srpski glas*, 7 (20) 8. 1903, 32, Revidirani program srpske narodne stranke.
- 7 *Srpski list*, 1 (14) 1. 1880, 1, Program "Srpskog Lista".

gotovo bezrezervno, obasipali pohvalama i neprestano isticali njene zasluge ne samo za sve slovenske narode i srpstvo već i za Evropu u celini. Često su donosili vesti o događajima u Rusiji, o smenama vladara i ministara, o reformama i promenama koje svedoče o uspesima i napretku ove zemlje, kao i o njenim postupcima prema drugim državama i narodima. Naročito su naglašavali rusko prijateljstvo prema Srbiji, i obratno. Da bi potvrdili takav stav, ukazivali su na istovetnost vere, srodnost jezika i zajedničku borbu protiv Turaka. Srbi bi trebalo "da otvore knjigu svoje prošlosti" da bi na njenim stranicama našli odgovor na pitanje zašto moraju ostati uz Rusiju.⁸ Politiku kralja Milana, koji je oslonac tražio na Zapadu, oštro su osuđivali, verujući da ne donosi nikakvo dobro Srbiji, jer "nema brata dok ga ne rodi majka".⁹ Posebno su se često bavili balkanskom politikom Rusije, smatrajući jedino ovu zemlju kompetentnom da razreši komplikovane odnose na Balkanu. Rešenje balkanskog pitanja, koje je činilo srž Istočnog pitanja, i koje je direktno tangiralo sudbinu srpskog naroda, prema viđenju saradnika *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* u velikoj meri je zavisilo od stava Rusije. Zato su s razlogom na napredak Rusije gledali – kao na napredak srpske i slovenske stvari. Pozdravljali su sve što doprinosi tom napretku, kao što je npr. bilo osnivanje Slavenskog Dobrotvornog Društva 1883. godine.¹⁰

Iako su izražavali nesumnjivu naklonost prema Rusiji, *Srpski list* i *Srpski glas* su otvoreno govorili o nepravdi koju je ona učinila Srbiji u San-Stefanu i Berlinu. Međutim, to nije poljuljalo njihovu veru u ovu zaštitnicu malih balkanskih naroda. Za svaki potez Rusije koji je išao na štetu Srbije *Srpski list* i *Srpski glas* imali su opravdanje. To je, po njihovom mišljenju, najčešće greška ruske diplomatije, nekad je to neznanje ili trenutna nemoć Rusije da izađe u susret potrebama svoje braće.¹¹ Često je pak greška u nestalnoj i prevrtljivoj politici same Srbije, što je primoravalo Rusiju da se povuče i zauzme rezervisan stav.¹² Tako ni za odluke donete na Berlinskom kongresu saradnici *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* nisu optuživali Rusiju jer su smatrali da je kongres sazvan samo zato da bi razorio ruski uticaj na Balkanu.¹³ Na svega nekoliko mesta čitalac može naići na nešto racionalnija objašnjenja ruskih postupaka prema Srbiji. U tim člancima naglašava se da su se Srbi neprestano borili za slobodu, očekujući i uvek dobijajući pomoć od Rusije. Međutim, kada su se Srbi 1876. ponovo digli, Rusija se umešala

8 *Srpski glas*, 3 (15) 2. 1900, 5, Acta, non verba!; isto, 17 (30) 4. 1903, 16, Rusijina zadaća na Balkanu.

9 *Srpski list*, 17 (29) 6. 1887, 23, Pismo iz Carigrada.

10 *Isto*, 25. 10 (6. 11) 1883, 43, "Ispovijedanje vjere Panslavista".

11 *Srpski glas*, 23. 8 (4. 7.) 1889, 34, Car Aleksandar i knez Nikola; isto, 29. 11 (11. 12.) 1889, 48, Na starom.

12 *Isto*, 4 (16) 11. 1899, 44, Srbija i Rusija.

13 *Isto*, 25. 7 (7. 8) 1902, 30, Berlinski ugovor.

u rat tek pod pritiskom "brackog ruskog naroda". *Srpski list* je postavio pitanje zašto se zvanična Rusija nije obazirala na srpska stradanja, zašto je bio potreban pritisak javnog mnjenja da bi se osvrnula na srpske vapaje, i zašto je, po završetku rata, okrenula leđa srpskom narodu, koji je vekovima ratovao i krvario, da bi pomogla mirnim i pokornim Bugarima koji nisu uložili ni malo napora da se odupru ugnjetaču. Odgovore na ova pitanja *Srpski list* i *Srpski glas* su samo nekoliko puta pronašli u realnoj politici. Na njihovim stranicama nailazi se na veoma mali broj članaka u kojima je istaknuto da Rusija želi prevlast na Balkanu i da je zato žrtvovala Srbe koji su opasan, uvek buntovan, revolucionaran element, pretpostavljajući im Bugare koji su mirni i krotki i preko kojih može lakše da ostvari svoje težnje.¹⁴ Ipak, i kada su izricali opravdane proteste, i kada su pozivali Srbe na otpor u slučaju da se Rusija pokaže kao prepreka njihovom daljem razvoju, između redova *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* može se naslutiti duboko uverenje srpske inteligencije u Dalmaciji da će se nesuglasice prevazići i da budućnost srpstva i rešenje svih njegovih problema ipak dolazi sa Istoka.

Rusko-srpski odnosi su na stranicama *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* sagledani i kroz prizmu rusko-bugarskih odnosa: za Bugare se nije ni znalo pre nego što ih je Rusija probudila iz vekovnog sna; postojala je samo "mutna uspomena" o bugarskom carstvu koje se "srušilo kao kućica od karata" pred naletom Turaka; Bugari su zaboravili sami sebe, a Rusija ih je povratila u život istražujući njihovu prošlost, jezik, običaje;¹⁵ Rusija ih je "branila i iz prašine podignula".¹⁶ Sve što imaju Bugari su, prema pisanju *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, dobili od Rusije: slobodu, vladara, upravu, uređenu vojsku.¹⁷ Rusija je "jezero krvi prolila, da Bugare od turskog jarma oslobodi".¹⁸ A na tolika dobročinstva Bugarska je odgovorila tako što je tajno šurovala sa ruskim neprijateljima koji su je koristili kao sredstvo za potiskivanje Rusije, "ovog prirodnog i tradicionalnog Balkanskog pokrovitelja".¹⁹ U stvari, u ime krvi koju je Rusija za njih prolila, što *Srpski list* i *Srpski glas* nikad nisu propuštali da pomenu, Bugari nemaju prava na samostalnu politiku. Batenberg, koji nije mogao da se zadovolji samo ulogom ruske marionete, u *Srpskom listu* i *Srpskom glasu* je, kao izdajnik, bio meta žestokih napada. *Srpski list* je pisao da je plovdivski prevrat otvorio oči Rusiji i utro put sporazumu između nje i Srbije. Pokazalo se da srpski narod nije osvetoljubiv,

14 *Srpski list*, 10 (22) 12. 1885, 48, U crnijem časovima II; *Isto*, 2 (14) 7. 1886, 26, Bugarska sreća – zar slavenska nesreća?

15 *Isto*, 6. (18) 8. 1886, 31, Bugarsko pitanje.

16 *Isto*, 29. 7 (10. 8) 1887, 29, Pisma iz Carigrada.

17 *Isto*, 2. (14) 7. 1886, 26, Bugarska sreća-zar slavenska nesreća?; *Srpski glas*, 16. (28) 8. 1889, 33, Iz Bugarske.

18 *Srpski glas*, 20. 7. (1. 8) 1895, 29, Pregled.

19 *Srpski list*, 10 (22) 12. 1885, 48, U crnijem časovima II.

da pruža ruku Rusiji iako ima mnogo više razloga za nezadovoljstvo nego Bugari. Mada se ogrešila o Srbiju, Rusija je jedina sila koje se valja držati jer Srbima niko neće biti ni malo naklonjeniji od nje, niko im neće pružati pomoć iskrenije i za manju cenu.²⁰

Sudeći po člancima *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* srpska inteligencija u Kraljevini Dalmaciji je verovala u istorijsku misiju Rusije na Balkanu. Smatrala je da Rusija drugih prijatelja, osim balkanskih naroda, nema, te da je upućena na njih i da se zajedno sa njima mora suprotstaviti germanskoj najezi. Čvrste i nepobitne dokaze o povezanosti balkanskih Slovena sa Rusijom *Srpski glas* je našao u dubokoj prošlosti: Ćirilo i Metodije propovedali su hrišćanstvo na slovenskom jeziku i stvorili su slovensku književnost. Tako je Balkansko poluostrvo postalo izvor slovenske kulture sa kog se napajao i ruski narod. Kasnije, kada su Turci opustošili otadžbinu slovenskih apostola, Rusija je postala utočište i nada kojoj su se upućivali vapaji za pomoć.²¹ Prema mišljenju saradnika *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* Rusija nije želela podelu Balkana jer joj nije bila potrebna druga Poljska. Ona će uvek raditi na tome da balkanski narodi napreduju i razvijaju se, da bi činili snažnu branu svim njenim neprijateljima. Dakle, rusku politiku na Balkanu srpska dalmatinska inteligencija ocenjivala je kao pravednu politiku koja omogućava ostvarenje narodnog načela: Rusija ne traži za sebe nijednog pedlja zemlje i ne želi da se meša u unutrašnje poslove balkanskih država. Godine 1877. Rusija je "stupila na balkansko zemljište, na ovo vječito razbojište gde su u gigantskom dvoboju mjerili svoje snage krst i polumjesec, sa uzvišenim i Velike Rusije dostojnim zadatkom, da preda Balkan njegovim zakonitim gospodarima-balkanskim Slavenima".²² Rusija nikad neće dopustiti da se "balkanskijem narodima kao 'sitnom parom' podmiruju tuđi računi".²³ Istočno pitanje je, prema *Srpskom listu* i *Srpskom glasu*, bilo jedan od glavnih uzroka sukoba između evropskih država. A rešenje je vrlo jednostavno – Istok treba prepustiti istočnim narodima.²⁴

Ako su se balkanske zemlje uverile u rusko prijateljstvo, zašto su onda uopšte vodile antirusku politiku? *Srpski list* je odgovorio da je to plod pogubnog delovanja slovenskih neprijatelja koji su se "preobukli u jagnjeće kože" da bi ih lakše pridobili, međusobno zavadili i odvratili od Rusije. U Srbiji im je to privremeno pošlo za rukom kada je, potpuno nesposobni i kratkovidni Milan Obrenović, kako su ga predstavljali saradnici ovih novina, ponesen mišlju da svoju zemlju učini kraljevinom, okrenuo leđa Rusiji, Srbiju

20 Isto.

21 *Srpski glas*, 13. (25)7. 1888,8, Svečanost u Kijevu.

22 *Srpski list*, 25. 11. (7. 12) 1887, 46, Pisma iz Carigrada; *Srpski glas* 12. (15) 9. 1902, 37 Prilike na Balkanu I.

23 *Srpski glas*, 29. 11. (11. 12) 1889, 48, Na starom.

24 *Srpski list*, 23. 7 (4. 8) 1886, 29, Mir na čudu.

pretvorio u austro-ugarsku provinciju, a sebe u austro-ugarskog guvernera.²⁵ Međutim, *Srpski list* je konstatovao da se uskoro potvrdila stara istina da "nikad nikome sunce nije granjivalo sa zapada",²⁶ tj. da se balkanski narodi moraju okupiti oko Rusije kao oko svoje matice, koja jedina neće ugroziti njihovu samostalnost i nezavisnost i koja će im doneti slobodu i napredak.

Očigledno je, dakle, da je stav srpske dalmatinske inteligencije, okupljene oko *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, prema carskoj Rusiji bio najčešće jednostran. Emotivno vezana za ovu zemlju, ona je svaku rusku akciju, bilo u Evropi bilo na Dalekom istoku, podržavala i opravdavala. U ocenjivanju političkih zbivanja u svetu opredeljivala se prema unapred stvorenim predstavama. Ipak, moramo naglasiti da su te predstave srpski intelektualci, saradnici *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, nastojali da izgrade na osnovu analiza prošlih i tekućih događaja i iskustava iz prošlosti u kojima su videli i smernice za budućnost. Čini nam se da ove novine, pokrenute sa ciljem da brane interese srpskog naroda, rasutog i razbijenog na više državnopravnih područja, izloženog teškim iskušenjima i stradanjima, nisu ni mogle da dođu do zaključaka drugačijih od onih koje nalazimo na njihovim stranicama. Šta je drugo preostajalo nego da se ispunjenje svih nada potraži na Istoku, u trenutku kada je Zapad kao jedinu izvesnost nudio – porobljavanje i nestajanje?

Srpski list i *Srpski glas* bili su uvereni da svaki narod, pa i ruski, ima svoje posebne duhovne karakteristike i svoju misiju u životu čovečanstva. Da bi mogao da bude ono za šta je predodređen, mora živeti na svoj način, u skladu sa svojom duhovnošću i bez stranih uticaja koji ne odgovaraju njegovoj prirodi. Zato su naročito pozdravljali slavenofilsku struju u Rusiji, koja je želela da stvori modernu državu polazeći od duha naroda. Nasuprot tome, tzv. zapadnjaci su se zalagali za prenošenje iskustava drugih država, što *Srpski list* i *Srpski glas* nisu odobravali. Srpska inteligencija oko ovih novina nije se protivila saradnji među narodima i prihvatanju svega dobrog što dolazi sa Zapada, kao što su plodovi nauke i prosvete, ali ono što je nailazilo na njenu osudu jeste nepromišljeno uvođenje zapadnih ustanova u zemlju sasvim drugačije tradicije. U uspešnost takvog poduhvata *Srpski list* je iskreno posumnjao.²⁷ Iz ovakvih shvatanja logično proizlazi stav prema ruskom samodržavlju i ličnosti cara. *Srpski list* i *Srpski glas* nas informišu da samodržavlje nije nastalo pod uticajem stranih oblika državne uprave već da je ono plod samostalnog ruskog razvoja. Ono je "rezultat instintivnog narodnog samoočuvanja, koje je zahtjevalo da se usredsredi u jednim rukama

25 *Isto*, 4. (16) 6. 1886, 22, Balkanski savez.

26 *Isto*, 15. (27) 9. 1881, 37, Poslije sastanka; *isto*, 21. 10. (2. 11) 1887, 41, Situacija na Balkanu II.

27 *Isto*, 12. (24) 5. 1881, 19, Proglas ruskoga cara; *isto*, 26. 5. (7. 6) 1881, 21, Samodržavje i narodnost u ruskom državnom životu.

sva vlast".²⁸ Iako samodržavljke Ma prvi pogled izgleda nesavremeno i nazadno, za Rusiju je, prema *Srpskom glasu*, mnogo bolje rešenje od uvođenja zapadnih ustanova koje bi je samo rastrojile i oslabile. Rusija je velika zemlja, pa bi rad na donošenju ustava koji bi odgovarao svim njenim krajevima, bio težak i odgovoran i mogao bi je odvratiti od važnijih zadataka. Sve reforme, koje su Rusiji neophodne, uvek su dolazile, i treba i dalje da dolaze, odozgo, s carskog prestola.²⁹ Pri tome, promene treba vršiti postepeno, a ne naglo, jer bi to, kako je primetio *Srpski list*, "značilo kao kad bi se prepustio na svetlost sunčanu onaj, koji zbog slabosti očinjeg vida čamio je u mraku već od duljeg vremena".³⁰

Ličnost cara je u *Srpskom listu* i *Srpskom glasu* bila obasuta najvećim pohvalama i počastima – verovatno ne samo zbog pukog pijeteta nego i zbog očekivane potpore srpstvu. Car je "plemenit" i "moćan", njegova reč sluša se u celom svetu.³¹ Ruski narod i njegov vladar čvrsto su povezani osećanjem ljubavi i poverenja.³² U grudima cara "odjekuje glas ruskog naroda", u njemu je "budna njegova ruska svijest".³³ Pojedininim carevima dodeljeni su različiti epiteti: Aleksandar II je dobio atribut cara – oslobodioca, zahvaljujući radu na ukidanju kmetstva i ratu sa Turskom 1877-1878, dok su Aleksandar III i Nikola II carevi – mirotvorci. Iako se sudbina Evrope nalazila u njihovim rukama, oni su bili toliko velikodušni da misle samo na dobrobit čovečanstva.³⁴ Aleksandar III je "smišljen, ozbiljan, odlučan", "iskreni i pravi prijatelj mira",³⁵ potpuno predan svom narodu. On je "prvi pravi Rus, pravi Slavenin" na ruskom prestolu.³⁶ Za vreme svoje vladavine toliko je uzdigao Rusiju da "nikakva cara narod nije ljubio kao ovoga".³⁷ Nikola II pošao je stopama svog prethodnika i, pozivajući evropske vladare na razoružanje, pokazao je da brine "ne samo za svoj narod nego i za cijeli svijet".³⁸ Pažljivom čitaocu *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* nameće se utisak da je ruski car imao rešenje za sve probleme koji su tištali čovečanstvo, da su od njegove dobre volje zavisili život i smrt na zemaljskoj kugli, da je bio gotovo nepogrešiv i apsolutno pravedan. Može se dakle postaviti sledeće pitanje: zašto je srpska dalmatin-

28 *Isto*, 26. 5. (7. 6) 1881, 21, Samodržavje i narodnost u ruskom državnom životu.

29 *Srpski glas*, 26. 1. (7. 2) 1895, 4, "Samodržavije" u Rusiji.

30 *Srpski list*, 15. (27) 9. 1881, 37, Poslije sastanka.

31 *Srpski glas*, 1. (13) 4. 1899, 13, Car mirotvorac.

32 *Srpski list*, 14. (26) 9. 1882, 37, Ruski car u Moskvi.

33 *Isto*, 11. (23) 10. 1883, 41, Na povratku.

34 *Srpski glas*, 1. 11. (20. 10) 1894, 42, Bolest Aleksandra III; *isto*, 19. (31) 5. 1899, 20, Konferencija u Hagu.

35 *Isto*, 18. (6) 10. 1894, 40, Bolest cara Aleksandra.

36 *Isto*, 8. 11. (27. 10) 1894, 43, Car Aleksandar III.

37 *Isto*, 15. (3) 11. 1894, 44, Sprovod Aleksandra III

38 *Isto*, 1. (13) 4. 1899, 13, Car mirotvorac.

ska inteligencija liberalnog opredeljenja, od ruskog monarha stvarala mesiju koga je providenje poslalo da sve nesrećne i nezadovoljne izvede na pravi put? Odgovore na ovo pitanje treba potražiti u iracionalnoj ljubavi Srba prema Rusiji, ruskom narodu i njegovim vlastodržcima, u uverenju da Srbi drugih prijatelja nemaju. S druge strane, svakako da je srpskim intelektualcima imponovala ideja o veličini i snazi Rusije i svega što dolazi iz te zemlje, pošto su se, kao Srbi, i sami osećali delom velike slovenske porodice. Zato su svaki napredak Rusije, moć i reputaciju njenog cara doživljavali kao vlastiti uspeh. Treba imati u vidu i to da su dalmatinski Srbi okupljeni oko *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* verovali da budućnost pripada slovenskom svetu, pri čemu bi ruski narod, koga krase veliki duhovni kvaliteti, imao vodeću ulogu.³⁹ Ne treba zanemariti ni objektivne okolnosti koje su srpsku dalmatinsku inteligenciju navodile da spas za svoj narod traži na Istoku, s obzirom na opasnost koja mu je pretila sa germanske strane.

I iz redaka *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, posvećenih unutrašnjoj situaciji u Rusiji, probija naklonost prema ovoj državi. Rusija je predstavljena kao sređena zemlja koja je u usponu i u kojoj je narod zadovoljan. Položaj seljaka bio je, po njima, bolje rešen nego u drugim državama, finansijsko blagostanje pak omogućavalo je i takve poduhvate kao što je izgradnja sibirske železnice; na polju nauke i umetnosti Rusija je koračala brzim koracima napred; njeni istraživači preduzimali su naučne ekspedicije, a njeni umetnici i njihova dela visoko su cenjeni u čitavom obrazovanom svetu.⁴⁰ Nezadovoljstvo koje se ispoljilo u atentatima na cara nije bilo izraz realnog stanja, već posledica loših, stranih uticaja za kojima su se povelili pojedini "zabludeli sinovi".⁴¹ *Srpski list* i *Srpski glas* često su pisali o teškom položaju Rusina u Galiciji, gde su bili izloženi progonima Poljaka, dok su prilike u kojima su živeli Poljaci u Rusiji smatrali sasvim solidnim. Pošto su se Poljaci stavili u službu Zapada, zaboravili na svoje slovensko poreklo i postali predstraža ruskih neprijatelja, gubitak svih onih povlastica kojima ih je Rusija velikodušno obasipala u *Srpskom glasu* je ocenjen kao prirodna posledica izdajstva. Uprkos tome, položaj poljskog naroda u Rusiji je, prema shvatanju saradnika ovih novina, bio na zadovoljavajućem nivou.⁴²

Svojim interpretacijama *Srpski list* i *Srpski glas* sugerisali su čitaocima podeljenost sveta na Slovene i njihove neprijatelje. "Trošna Evropa" mrzi "slovenski genij" koji je vekovima spasavao "od navale Azijata". On je nosilac kulture i prosvete i uvek će se suprotstavljati nemoralnoj evropskoj politici.⁴³

39 *Isto*, 12. (24) 3. 1898, 11, Politički pregled.

40 *Isto*, 22. 5. (3. 6) 1891, 21, Iz Rusije.

41 *Srpski list*, 15. (27) 4. 1887, 15, Pismo iz Carigrada; *isto*, 9. (21) 9. 1887, 35, Pisma iz Carigrada.

42 *Srpski glas*, 30. 5. (11. 6) 1890, 22, Slavenski kongres I; *isto*, 28. (16) 12. 1894, 50, Početak Nikole II; *isto*, 30. 12. 1899 (11. 1. 1900), 52, Sloveni 1899. god.

Za *Srpski list* i *Srpski glas* "najsilniji član slavenskog plemena" bio je ruski narod i od njega su očekivali da brani i odbrani slovenstvo.⁴⁴ Rusiju su smatrali najzaslužnijom za razvitak Evrope: Zapad je trebalo da bude zahvalan Rusiji što je Turčina video samo na slici. Umesto toga, on šalje lekove bolesniku na Bosforu, da bi mu produžio život. U ovim novinama je ipak bilo izraženo uverenje da će "sveto zvono, koje se danas razliježe u drevnoj Moskvi i svetom Kijevu, stidljivo zabrujati na Aja Sofiji i trošnu i staru Evropu razbuditi, a sunčani sjaj zlatnoga krsta sa ponosnog Bosfora zablještit".⁴⁵

Najveće neprilike Rusiji, prema pisanju *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, stvarala je Engleska. Interesi ovih dveju država se kose. Englezi, kao "najpraktičniji trgovci",⁴⁶ "iz politike su isključili pristojnost".⁴⁷ Oni su porobili veliki deo sveta a Rusiji ne priznaju pravo na život. Smeta im ne samo jačanje ruskog uticaja u Evropi i na Balkanu već i teritorijalno širenje Rusije u Aziji koju su izabrali za predmet svog gospodstva. U nastojanju da suzbije Ruse, i sebi stvori neograničenu sferu uticaja na azijskom kontinentu, Engleska je potražila saveznike i našla ih u Bugarima. U tome su *Srpski list* i *Srpski glas* videli izvor bugarske nezahvalnosti prema svojim dobročiniteljima. "U Bugarskoj Rusija je srela Inglešku".⁴⁸

Drugog velikog protivnika Rusije *Srpski list* i *Srpski glas* videli su u Nemačkoj. Dok je Rusija podržala Nemačku za vreme francusko-pruskog rata, i time joj pomogla da svoje nacionalno pitanje reši na pravedan način, dotle Nemačka prema Rusiji vodi "dvoličnu i neiskrenu politiku". Ona je onemogućila Rusiju da Istočno pitanje reši u skladu sa načelom Balkan balkanskim narodima, sprečila je da uđe u Carigrad i primorala da pristane na ponižavajuće odredbe Berlinskog ugovora. *Srpski glas* je, sa neskrivenim oduševljenjem, i žalom zbog propuštene prilike, pisao o približavanju ruske vojske turskoj prestonici 1878. Taj primer najčešće je koristio kao dokaz veličine, poštenja, pravednosti, ali i izvesne naivnosti carske Rusije, nasuprot neblagodarnoj i verolomnoj Evropi, predvođenoj Bizmarkovom Nemačkom.⁴⁹

Srpski glas je na Rusiju gledao kao na garanta svetskog mira. Evropa je naime na kraju 19. veka "pretvorena u goru bajuneta" i samo se Rusiji, koja se "ispravila u svoj svojoj veličini ispred prijeteće Njemačke", može zahvaliti što oganj još nije planuo. Postalo je jasno da se svet deli na dva zavađena

43 *Isto*, 29. 7. (11. 8) 1904, 31, Naši neprijatelji.

44 *Srpski list*, 15. (27) 9. 1881, 37, Poslije sastanka.

45 *Srpski glas*, 29. 7. (11. 8) 1904, 31, Naši neprijatelji.

46 *Srpski list*, 5. (17) 11. 1886, 44, Rusija na megdanu.

47 *Isto*, 17. (29) 9. 1886, 37, Evropa protiv Rusije.

48 *Isto*, 31. 12. 1886 (12. 1. 1887), 51, Koncem 1886.

49 *Isto*, 9. (21) 9. 1887, 35, Pisma iz Carigrada; *isto*, 21. 10. (2. 11) 1887, 41, Situacija na Balkanu; *Srpski glas*, 21. 2. (5. 3) 1890, 8, Rusija i Njemačka.

tabora, i da bi u mogućem sukobu najgore prošli, po ko zna koji put, mali narodi kakav je srpski. (Humiles laborant ubi potentes dissident!). Zbog toga je *Srpski glas* upozoravao na sav besmisao intenzivnog naoružavanja i na uzaludnost trošenja ogromnih finansijskih sredstava na ratne pripreme, što je uzrokovalo ekonomske krize i onemogućavalo rad na prosvjećivanju čovečanstva. Izlaz iz takvog stanja donosila je, prema pisanju *Srpskog glasa*, Rusija. Ona je pružala "maslinovu granu" jer je uviđala "da će neprestano naoružavanje satriti i države i narode". Pitanje razoružanja *Srpski glas* je koristio da uveri svoje čitaoce kako je "najveća država, koju je istorija zapamtila", predvođena carem mirotvorcem – otelotvorenje mudrosti i plemenitosti. Iz Rusije je dolazio mir, napredak, kultura i prosveta. Konferencija u Hagu je dobrodošla *Srpskom glasu* i kao pokriće svake eventualne ruske agresije. Ako Evropa odbije mir, "Rusija će mirne duše da zagazi u rat". Ona je učinila sve što je u njenoj moći da ne dođe do prolivanja krvi, a ako se to ipak dogodi, odgovornost je na drugoj strani.⁵⁰

Daleki Istok, prema viđenju srpske inteligencije u Dalmaciji, bio je područje na kome su se projektovale suparničtva među evropskim državama.⁵¹ Zato je ona sve ruske poduhvate i u tom delu sveta doživljavala i opravdavala kao borbu za opstanak, dok je protiv engleskih osvajanja dizala glas protesta. Uz to, Rusiju je, u *Srpskom listu* i *Srpskom glasu*, prikazivala kao nosioca prosperiteta i blagostanja. Tvrdila je da je Rusija postepeno širila svoju vlast, ali ne silom oružja, već velikim delima: samo dvadeset godina bilo joj je potrebno da preporodi prostore koji pre nje nisu znali za kulturu. Ovakvim stavovima srpski intelektualci – saradnici *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, pokušavali su da uvere čitaoce da se Rusija, i u sprovođenju svojih političkih ciljeva, rukovodi pre svega humanističkim idealima. Upozoravali su na vekovne zasluge ove zemlje koja je bila grudobran Evrope. U istom svetlu *Srpski glas* je posmatrao i rusko-japanski rat, pa je bio jako nezadovoljan što je ta ista Evropa, predvođena "dušmanskom Engleskom", davala podršku Japanu, ne shvatajući koliko ta pomoć može biti skupa. *Srpski glas* je, naime, tvrdio da je Engleska pokušavala da stvori novo žarište koje će Rusiji vezati ruke, kako bi obezbedila slobodan prostor za sopstveno političko manevrisanje. Rusko-japanski rat u tumačenju *Srpskog glasa* dobio je dimenziju borbe protiv Slovena: to je samo "novi megdan u staroj borbi protiv Slovena i njihovog najmoćnijeg predstavnika."⁵² Početak rata izazvao je veliku zebnju saradnika *Srpskog glasa*, jer je indirektno otvarao problem Balkana: zauzetost Rusije pružala je mogućnost nemačke invazije.⁵³ Zato je *Srpski glas* u svakom broju donosio opširne izveštaje o toku rata, pri čemu nije želeo da

50 *Srpski glas*, 26. 8. (7. 9) 1898, 35, Pravo i pravičnost; *isto*, 1. (13) 4. 1899, 13, Car mirotvorac; *isto*, 19. (31) 5. 1899, 20, Konferencija u Hagu.

51 *Isto*, 18. (30) 12. 1897, 51, Na dalekom istoku.

52 *Isto*, 29. 1. (11. 2) 1904, 5, Rat.

53 *Isto*, 15. (28) 7. 1904, 29, Germanstvo i Balkan.

sumnja u njegov uspešan ishod, već je isticao da, kao što su Tataři i Turci našli svoju grobnicu u Rusiji, tako i ovog puta ona "ne može da bude pobijedena".⁵⁴

Ovim rečima nade u ruski uspeh možemo završiti izlaganje o pogledima srpske inteligencije, okupljene oko zadarskog *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, na carsku Rusiju, pošto se ne možemo oteti utisku da sadrže ključ za razumevanje njihovih globalnih stavova. Pažljivom čitaocu neće promaći da se iza ovih pohvala Rusiji krije nesigurnost u ono što nosi sutrašnjica, a da se to nastoji prikriti uznošenjem jedne zemlje koja je navodno predodređena da donese spasenje. Zato smatramo da "ne može da bude pobijedena" treba čitati kao "ne sme" jer bi se u protivnom tama nadvila nad Evropom, slovenstvom i srpstvom. Opisujući sjajnu stvarnost i očekujući još sjajniju budućnost Rusije saradnici *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* su, naravno, na posredan način izražavali nadu u sjajnije dane srpskog naroda.

* * *

Iako su poslednje decenije 19. i početak 20. veka u Evropi protekle bez dubokih potresa i ratnih strahota, *Srpski list* i *Srpski glas* često su ukazivali na opasnost koja pretila od Nemačke i njene ekspanzionističke politike. Stvaranje Nemačkog carstva 1871. došlo je kao najviša posledica nacionalnog buđenja, tako karakterističnog za Evropu 19. veka. Zastupajući narodno načelo, *Srpski list* nije mogao da osudi ujedinjenje nemačkih zemalja, ali je gotovo proročki upozoravao da će agresivnost, koju ispoljava mlada nemačka država, ozbiljno narušiti svetski mir, što su kasniji događaji i potvrdili. Za personifikaciju takve nemačke politike smatrao je Ota Bizmarka: u njemu je video glavnu prepreku pravednom rešavanju Istočnog pitanja, oličenje nepoštenja prema saveznicima, apsolutistu koji želi da nad Evropom "vedri i oblači".⁵⁵ Opisivao ga je kao glavnog pobornika velikonemačke ideje koji se rukovodi devizom *divide et impera* kako bi antagonizme među evropskim silama iskoristio da svojom voljom kroji kartu Evrope. U *Srpskom listu* on je nazivan "bezobzirnim", "strašnim", "surovim", "najprepredenijim diplomatom", "lukavim berlinskim Mefistofelom". Njegovo ime *Srpski list* je pominjao kao sinonim lukavstva i pritivnosti: "Da je iskren, ne bi bio Bizmark."⁵⁶ Nemačku je pretvorio u veliku kasarnu, a Evropi iznudilo intenzivnu militarizaciju.⁵⁷ Mir za koji se Bizmark tobože zalagao bio je, prema mišljenju redakcije *Srpskog lista*, samo način da dobije u vremenu i svoju zemlju što bolje pripremi za ostvarenje ambicioznog plana o dominaciji moćne Nemačke nad čitavom Evropom.

54 *Isto*, 29. 7 (11. 8) 1904, 31, Naši neprijatelji.

55 *Srpski list*, 16. (28) 8. 1883, 33, Glasovi o ratu i savezima.

56 *Isto*, 14. (26) 1. 1887, 2, Bizmarkov verizam.

57 *Isto*, 28. 12. 1882 (9. 1. 1883), 52, Pogled na prošlost.

Iz članka *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, koncipiranih u antinemačkom duhu, stalno probija nepoverenje prema ovoj državi, njenim vlastodršcima i njihovim akcijama. Nemačka politika se, prema pisanju *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, odvijala u okviru koji je činilo nekoliko elemenata: ujedinjenje svih Nemaca, pokoravanje Francuske, eliminisanje slovenskih naroda na čelu sa Rusijom, i u vezi s tim – *Drang nach Osten*. Srpski intelektualci – saradnici ovih novina, smatrali su da je u okupljanju celokupnog nemačkog naroda u jednu državu učinjen tek prvi korak i da će sledeći potez biti spajanje Nemačke i Austro-Ugarske u jednu novu tvorevinu koja bi obuhvatala centralnu Evropu.⁵⁸ Zatim bi usledio juriš na Francusku, čime bi konačno bilo dovršeno ono što je pokušano 1870. godine. Iz tog razloga Nemačka je, prema *Srpskom listu* i *Srpskom glasu*, nastojala da izoluje Francusku i da je odvoji od svih potencijalnih saveznika, pa su u tome videli i glavni izvor francusko-italijanskih nesuglasica oko Tunisa.⁵⁹ Iz *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* saznajemo i da su Nemci preplavili sve severne, nekad slovenske zemlje, i otvoreno počeli da rade na asimilaciji ne-nemačkog elementa. U prilog ovoj tvrdnji navodili su sudbinu Poljaka kao najizrazitiji primer progona jednog malog naroda od strane moćnijeg i bezobzirnijeg.⁶⁰ Uz to, *Srpski list* i *Srpski glas* posebno su isticali da Nemci svoju hegemoniju pokušavaju da prošire na Istok, čime onemogućavaju rešavanje Istočnog pitanja prema načelu narodnosti, i to su smatrali glavnim uzrokom rusko-nemačkog suparništva: dok je za ujedinjenje Nemačke zaslužna, pre svega, Rusija, svi ruski naponi da se Balkan prepusti balkanskim narodima, završili su se, zahvaljujući Bizmarkovim diplomatskim akcijama, neuspehom.⁶¹ *Srpski glas* je očekivao sukob između Rusije i Nemačke, smatrajući ga neizbežnom posledicom postojećeg oštrog antagonizma između ovih država.⁶² Predviđajući ratni vohor, preporučivao je Slovenima kako da se zaštite od germanske najezde i izbegnu svoje eliminisanje iz evropske zajednice naroda. Najveću manu Slovena video je u njihovoj neslozi: umesto da se protiv pangermanizma bore sveslovenstvom, oni se glože i gube snagu u međusobnom obračunavanju. Dakle, *Srpski glas* je na političkoj pozornici uočavao delovanje dve suprotne sile: s jedne strane agresivno germanstvo koje narušava evropsku ravnotežu, a s druge slovenstvo kao faktor stabilnosti i čuvara svetskog mira.

58 *Isto*, 22. 6. (4. 7) 1882, 25, Vanjska i unutrašnja politika naše carevine.

59 *Isto*, 14. (26) 1887, 2, Bizmarkov verizam; *Srpski glas*, 27. 7. (8. 8) 1888, 10, Poslije sastanka careva.

60 *Srpski list*, 21. 1. (2. 2.) 1886, 3, Bizmark protiv Poljaka; *Srpski glas*, 15. (28) 8. 1902, 33, Protiv germanske objesti.

61 *Srpski list*, 21. 10. (2. 11) 1887, 41, Situacija na Balkanu II.

62 *Srpski glas*, 21. 2. (5. 3) 1890, 8, Rusija i Njemačka.

Nemačku politiku u celini srpska inteligencija je u *Srpskom listu* i *Srpskom glasu* ocenjivala vrlo nepovoljno. Za njenu ratobornost i sklonost osvajačkim pohodima imala je jedino reči osude: enormno jačanje vojne sile ne samo što je čitavom čovečanstvu donosilo nemirne snove, već je i sam nemački narod ekonomski ugrozilo, a državi stvorilo brojne neprijatelje. *Srpski glas* je sa posebnom zebnjom propratio stupanje Vilhelma II na političku pozornicu, jer je on u temelje svoje politike ugradio uverenje da se slava ne stiče bez junačkog oružja.⁶³ Suštinski problem Nemačke i čitavog starog kontinenta *Srpski glas* je dobro osetio i precizno formulisao. Nemački ekspanzionizam je opisao kao posledicu zahuktalog razvoja koji je ovu zemlju svrstao u red prvih industrijskih moćnika i otvorio joj imperijalističke apetite da uđe u borbu za novu podelu sveta, ali i kao posledicu porasta stanovništva koji je nametao pitanje kolonizacije. Pošto se Nemačka sa zakašnjenjem uključila u svetsku politiku, nije imala veliki izbor. Preostalo joj je jedino širenje na račun oslabele Turske carevine.⁶⁴ To je politika "koja hoće da se pruži od Baltičkoga do Crnoga mora" i koja će Nemačku na kraju ipak odvesti u propast.⁶⁵ Dakle, iako su sve činjenice upućivale na zabrinutost, srpski intelektualci iz Dalmacije usuđivali su se da, u skladu sa svojim antigerman-skim opredeljenjem, požele i nagoveste slom politike koja se zasniva na sili. "Oružani mir" je sintagma na koju čitalac često nailazi u *Srpskom listu* i *Srpskom glasu*. Kao tvorac takvog mira u ovim novinama je bila označena Nemačka i njen kancelar Bizmark. Jedini, mada najgori mogući, izlaz iz takvog nesnosnog stanja one su nalazile u dugo pripremanom ratu.⁶⁶ On bi razrešio sve protivrečnosti i možda omogućio uspostavljanje pravednijih odnosa među narodima i državama. Iako na prvi pogled apsurdno, pozivanje na rat donekle je objašnjivo. Pošto neprekidno naoružavanje materijalno iscrpljuje narode, od Nemačke stvara sve moćniju silu i sve veću pretnju slovenstvu i srpstvu, bolje je da se ono što je neizbežno dogodi što pre i uz što manje žrtava! Odugovlačenjem će se suprotnosti do te mere zaoštriti da će situacija potpuno izmaći kontroli i posledice će biti pogubne. Od rata su saradnici *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* verovatno očekivali i rešavanje Istočnog pitanja. Mali balkanski narodi, pre svega srpski, mogli bi da se nadaju konačnom oslobođenju i ujedinjenju pod okriljem moćne Rusije, koja bi ispravila nepravdu iz 1878. Pa ipak, pogrešno bi bilo zaključiti da su srpski intelektualci okupljeni oko *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* bili pobornici rata. Naprotiv. U ratu su videli nesreću, patnju i smrt. Samo realna procena situacije na međunarodnoj političkoj sceni, i sasvim razumljiva želja za

63 *Isto*, 9. (21) 5. 1890, 19, Nova velika država.

64 *Isto*, 8. (20) 10. 1898, 41, Na putu.

65 *Isto*, 15. (28) 7. 1904, 29, Germanstvo i Balkan.

66 *Srpski list*, 3. (15) 12. 1886, 48, Neka puca; *isto*, 31. 12. 1886 (12. 1. 1887), 51, Koncem 1886.

poboljšanjem položaja sopstvenog naroda, navodila ih je da ponekad očajnički uzviknu: "Neka puca!" Vreme je potvrdilo da su se događaji odvijali u onom pravcu koji je u *Srpskom listu* i *Srpskom glasu* bio predviđen, i da za optimizam nije bilo baš mnogo mesta.

* * *

Austro-Ugarska monarhija krajem 19. i početkom 20. veka predstavljala je svojevrsan anahronizam. U vremenu teritorijalnog zaokruživanja država prema nacionalnom principu, ona je i dalje postojala kao konglomerat različitih naroda. Viševjekovno trajanje tako velikog državnog hibrida bez ikakve organske celovitosti, uprkos velikim privrednim, kulturnim i prosvetnim protivrečnostima, istoričari tumače gramzivošću dinastije i sticajem istorijskih okolnosti.⁶⁷ Devetnaesti vek sa svojim načelima stavio je Monarhiju pred nova iskušenja. Srpska inteligencija u Dalmaciji bila je svesna da je opstanak ove države doveden u pitanje, s obzirom na otvorene želje njenih naroda za osamostaljivanjem. Osnovni problem Austro-Ugarske bio je: kako da se prevaziđe suprotnost između nacionalnih zahteva i načela legitimizma. *Srpski list* je, ubrzo posle pokretanja, sugerisao organizaciju države po ugledu na Švajcarsku, tj. "unutra jednakost i ravnopravnost narodnosna, spolja strog neutralitet".⁶⁸ Dakle, trebalo je onemogućiti dominaciju jednih naroda na račun drugih, svima obezbediti podjednako učešće u vlasti i osnovne uslove za razvitak i napredak na svim područjima života.

Iako se Monarhija zvanično zalagala za mir i evropsku ravnotežu, pitanje aktivne spoljne politike nikada nije silazilo sa dnevnog reda. *Srpski list* i *Srpski glas* su to uviđali i upozoravali da njena agresivna politika deluje destabilizujuće i pojačava snage razdora: dok je gubitkom Lombardije i Venecije Austro-Ugarska u suštini ojačala, okupacijom Bosne i Hercegovine dobila je nove probleme a postojeće zaoštrila. Za evidentnu aktivnost na spoljnopolitičkom planu ove novine nalazile su dva pokretača: prvi je Nemačka, dinamična sila koja koristi Monarhiju kao most za prebacivanje svog uticaja na Istok, a drugi je katolicizam austrijskih Slovena koji podstiče širenje Austro-Ugarske na Balkanu kako bi papska vlast dobila nova područja uticaja.⁶⁹ Ekonomske razloge koji su Monarhiju upućivali na Istok, *Srpski list* i *Srpski glas* su pominjali, ali ih nisu smatrali opravdanjem za upuštanje u tako rizične poduhvate, naročito pri nesređenom unutrašnjem stanju koje je često blokiralo funkcionisanje državnih institucija i vodilo rastrojstvu i rasulu.

Za intelektualce oko *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* osvajačka politika Habzburške monarhije bila je, naravno, neprihvatljiva, te su budno pratili sve

67 A.J.P. Taylor, *Habsburška Monarhija 1809-1918*, Zagreb 1990, 326.

68 *Srpski list*, 6. (18) 2. 1880, 6, Poput Švajcarske.

69 *Isto*, 4. (16) 11. 1887, 43, Situacija na Balkanu III. U jedanajestom času.

njene poteze na Balkanu. Okupaciju Bosne i Hercegovine tumačili su kao prvi nagoveštaj interesovanja i za ostale balkanske teritorije. Zato je *Srpski glas* radosno pozdravljao svaku promenu u Srbiji koja je značila napuštanje austrofilске politike, pošto je u prijateljstvu sa Austro-Ugarskom video uzroke mnogih neuspeha Srbije i gubitka njenih prirodnih saveznika.⁷⁰

Sukobi u Carevinskom veću, opstrukcije, ministarske krize, pokušaji izmirenja sukobljenih strana, zaključivanje i raskidanje sporazuma, teme su sa kojima se stalno susrećemo na stranicama *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*. Urednici i saradnici ovih novina su u njima videli znak sigurne propasti kojoj se Monarhija približava.⁷¹ Pošto su saveti i opomene, koje je godinama izricao, ostale samo mrtvo slovo na papiru, *Srpski glas* je na kraju rezignirano konstatovao: "Austrijski se Sloveni nemaju više čemu nadati od Austrije, nego se svi moraju čvrstvo okupiti i ustrajati u borbi proti našem opštem neprijatelju."⁷²

* * *

Nenaklonost Zapadu srpska dalmatinska inteligencija je ispoljavala i u člancima *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* o engleskoj politici. Kao i pri tumačenju svih ostalih faktora relevantnih za sagledavanje međunarodnih političkih odnosa, i za njeno ocenjivanje koristila je kao kriterijum Istočno pitanje. Ono što Engleskoj nikad nije mogla da oprosti bila je njena tradicionalna politika održavanja Turskog carstva. Kao jedinu svetlu tačku na engleskoj političkoj sceni isticala je Gledstona, i to iz dva razloga: zbog njegovog liberalizma, i zbog zalaganja za stvar balkanskih naroda. U Gledstonovim liberalnim načelima videla je izvor njegove naklonosti prema malim, potčinjenim narodima, i time posredno sugerisala čitaocima vrednost sopstvenih političkih pogleda: ako Gledstonov liberalizam doprinosi drugačijem viđenju situacije na Balkanu, to znači, kad bi se svet oslobodio zastarelih, konzervativnih shvatanja i prihvatio duh novog vremena, i Srbi i Sloveni uopšte, konačno bi postali slobodni. Gledstonovo zalaganje za irsku samoupravu, srpski dalmatinski intelektualci koristili su kao potvrdu ovakvih shvatanja i kao primer na koji treba da se ugledaju svi evropski državnici.⁷³ Dok je Gledston "divni starac", "uzvišeni čovjek" koji je "učinio dobra svojoj zemlji i svemu svijetu",⁷⁴ sve ostalo što dolazi iz Engleske, kao, na primer, borba protiv osamostaljivanja Iraca, predstavljeno je na potpuno suprotan način. Naročito je poslednjih godina izlaženja *Srpski glas* sa velikom dozom

70 *Srpski glas*, 21. 3. (2. 4) 1896, 12, Austro-Ugarska na istoku III; *isto*, 14. (27) 2. 1902, 7, Konvencija.

71 *Isto*, 15. (28) 11. 1901, 46, Novi kurs.

72 *Isto*, 5. (18) 8. 1904, 32, Kod nas i oko nas.

73 *Srpski list*, 11. (23) 6. 1885, 22, Gledstonov otpust; *isto*, 28. 1. (9. 2) 1886, 4, Gledston; *isto*, 16. (28) 7. 1886, 28, Gledstonov poraz.

74 *Isto*, 11. (23) 6. 1885, 22, Gledstonov otpust.

netrpeljivosti pisao o engleskoj politici kao osvajačkoj i porobljivačkoj. Negativnoj kritici podvrgavao je težnje Engleza da prošire svoje gospodstvo i prikazivao ih kao dušmane čitavog ljudskog roda. Pažljivo je pratio englesko-burski rat otvoreno navijajući za Bure kao pravedne branioce svoje slobode pred naletom silnika.⁷⁵ Uzroke ovakvih stavova treba tražiti u rusko-engleskom antagonizmu koji je srpske dalmatinske intelektualce, kao prave rusofile i slavenofile, primoravao da se, u skladu sa svojim osećanjima, opredele za jedne a protiv drugih. Ipak, uprkos svojim antipatijama, nikada nisu skrivali činjenicu da Engleska funkcioniše kao dobro uređena država. Volja naroda u njoj se uvek poštovala i po tome su je isticali kao uzor drugim evropskim zemljama.⁷⁶

* * *

O Francuskoj su *Srpski list* i *Srpski glas* pisali kao o zemlji slobode, pravde i jednakosti, kojoj čitava Evropa duguje zahvalnost za podareni liberalizam i humanizam. Bili su spremni da opravdaju i oproste čak i teror, giljotinu i tragičnu smrt Luja XVI kao jedini način prevazilaženja bolesti za koju nije bilo leka.⁷⁷ Pariz su predstavljali kao "mozak svijeta", centar svih naprednih ideja i pokreta. *Srpski list* i *Srpski glas* su Francuskoj priznavali kulturni primat u Evropi i pridavali joj značaj žarišta progresivnih ideja u nauci, umetnosti i politici.⁷⁸ Osvajačke pohode s početka veka, i velike žrtve koje su oni izazvali, smatrali su samo izolovanim slučajevima preko kojih se može lako preći s obzirom na onu "buktinju slobode" koju su tada Francuzi proneli kroz sve evropske države.⁷⁹ Iz Francuske nisu očekivali ništa loše već su, naprotiv, tvrdili da odatle "u svijet samo vraćaju varnice prosvjete i napretka",⁸⁰ i da se na toj buktinji ogrejala i Dalmacija: u vreme francuske uprave počelo je naime privredno i prosvetno uzdizanje i priznata je potpuna samostalnost pravoslavne crkve.⁸¹

Garant daljeg nesmetanog razvoja Francuske, za *Srpski list* i *Srpski glas* bila je republika. Smatrali su da je ona, po zakonu istorijske nužnosti, morala smeniti monarhiju čiji su dani bili odbrojani, i da je republika time okončala "doba mraka i glupe samovolje".⁸² Veliku opasnost pak po republiku *Srpski glas* je video u delovanju generala Bulanžea oko koga su se okupili

75 *Srpski glas*, 30. 9. (12. 10) 1899, 39, U južnoj Africi; *isto*, 20. 1. (1. 2) 1900, 3, Nov engleski poraz; *isto*, 27. 1. (8. 2) 1900, 4, Sa bojišta; *isto*, 17. 2. (1. 3) 1900, 7, Šta će biti s Burima?; *isto*, 24. 2. (8. 3) 1900, 8, Italijanska čestitka.

76 *Isto*, 9. (21) 7. 1892, 28, Gledstonova pobjeda.

77 *Isto*, 19. 4. (1. 5) 1889, 16, Stogodišnjice velike Revolucije. (1789-1889).

78 *Isto*, 13. (26) 4. 1900, 15, U Parizu.

79 *Isto*, 19. 4. (1. 5) 1889, 16, Stogodišnjice velike Revolucije. (1789-1889).

80 *Isto*, 12. (24) 1. 1895, 2, Mozak svijeta.

81 *Isto*, 4. (16) 1. 1889, 1, Dvije uspomene.

82 *Isto*, 19. 4. (1. 5) 1889, 16, Stogodišnjice velike Revolucije. (1789-1889).

monarhisti, željni izgubljenih prava i privilegija. Njegovu pojavu i uspehe tumačio je greškama francuskih državnika, što je pokolebalo veru naroda u mladu republiku i njene mogućnosti da ostvari željene ideale. Navodnu antinemačku orijentaciju Bulanžea odmah je prozreo i odbacio kao masku iza koje general vešto krije svoje prave, diktatorske namere.⁸³

Jedan od značajnih kriterijuma kojim su se dalmatinski intelektualci oko *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* rukovodili pri ocenjivanju Francuske, bio je njen stav prema Nemačkoj i Rusiji. Nemačko osvajanje Alzasa i Lorena predstavljali su kao dokaz neprijateljskog raspoloženja i ukazivali na revanš kao jedini pravi odgovor na takve ekspanzionističke manifestacije. *Srpski list* i *Srpski glas* naime nisu propuštali priliku da čitaoca podsete da izgubljene oblasti nisu zaboravljene i da težnja za osvetom nije napustila srca francuskog naroda.⁸⁴ I famoznu Drajfusovu aferu *Srpski glas* je tumačio isključivo sa stanovišta francusko-nemačkih suprotnosti, uopšte ne sumnjajući u upletenost Nemačke i njenu odgovornost za stradanja ovog nevinog čoveka.⁸⁵

Na putu francusko-ruskog zbližavanja *Srpski list* i *Srpski glas* nisu videli gotovo nikakve prepreke. Za neprijatna zbivanja iz prošlosti, koja bi mogla činiti jabuku razdora između dva naroda, okrivljavali su neostvarljive ambicije moćnih vladara koji su, bez pitanja, uvlačili narod u svoje avanturističke poduhvate. Ni protivrečni unutrašnjepolitički sistemi Francuske i Rusije nisu mogli navesti saradnike *Srpskog lista* i *Srpskog glasa* da posumnjaju u mogućnost saveza ove dve države. Verovali su, naime, da su sve neophodne promene ostvarene i na jednoj i na drugoj strani, a da je razlika samo u metodi: u Francuskoj putem revolucije, a u Rusiji reformama. Osnovni pak razlog francusko-ruskog savezništva nalazili su u postojanju zajedničkog neprijatelja – Nemačke, i njene tvorevine Trojnog saveza. Pokazatelje zbližavanja radosno su beležili kao dokaz koji ide u prilog njihovim očekivanjima: ruska književnost doživela je puno priznanje u Francuskoj, a ruski običaji i način života polako su postajali deo svakodnevice bogatih Francuza.⁸⁶ Prijateljstvo je potvrđeno u Tulonu i Kronštatu, gde je ruski car stojeći saslušao "Marseljezu".⁸⁷ Kada se Aleksandar III razboleo, *Srpski glas* je doneo odlomke iz francuske štampe u kojima se izražava zabrinutost i želja da se car što brže oporavi.⁸⁸ O dolasku Nikole II u Pariz pisao je kao o prirodnom završetku procesa započetog pre više godina, i detaljno izvestio čitaoce o toku te posete.⁸⁹

83 *Isto*, 24. 8. (5. 9) 1888, 14, Cezarizam u Francuskoj; *isto*, 16. (28) 11. 1888, 26, Francuska; *isto*, 29. 3. (10. 4) 1889, 13, U Francuskoj.

84 *Srpski list*, 4. (16) 1. 1883, 1, U Zadru.

85 *Srpski glas*, 12. (24) 8. 1899, 32, U Francuskoj.

86 *Srpski list*, 13. (25) 4. 1888, 15, Rusi i Francuzi.

87 *Srpski glas*, 8. 11. (27. 10) 1894, 43, Car Aleksandar III.

88 *Isto*, 25. (13) 10. 1894, 41, Bolest Aleksandra III.

89 *Isto*, 3. (15) 10. 1896, 40, Ruski car u Francuskoj.

Francusko-ruski savez *Srpski glas* je procenjivao sa stanovišta njegovog značaja za budućnost srpskog naroda u predstojećim velikim zbivanjima koja je naslućivao. Računajući da se težnje Srba uklapaju u interese ovih dveju sila, da postoje samo dodirne tačke bez faktora razdora, davao je punu podršku što tešnjem povezivanju Francuske i Rusije.⁹⁰

* * *

Budući da su Italija, njena kultura, jezik i običaji imali presudan uticaj na oblikovanje političkih, društvenih pa i etničkih prilika u Dalmaciji, srpski intelektualci sa ovog prostora posvetili su, ne mali broj stranica *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, problemima ove zemlje, njenim manje ili više uspešnim pokušajima da se uključi u tokove svetske politike, kao i bliskim vezama i sličnim interesima srpskog i italijanskog naroda. Prvih godina izlaženja *Srpski list* je, s neskrivenom naklonošću, pisao o Italiji i njenim zaslugama za kulturni i prosvetni razvitak Dalmacije. Često je pravio paralele između borbe Italijana i Srba za nacionalno ujedinjenje. Čitaoce je uveravao da je Italija naklonjena Srbima, i, kao dokaz te tvrdnje, navodio je primere iz prošlosti: u borbi za nezavisnost Srbiji su pružali podršku italijanski predstavnici u Carigradu, Garibaldi je slao svoje čete u pomoć srpskim ustanicima, a Macini se zalagao za oslobođenje i ujedinjenje balkanskih naroda.⁹¹ Na značaj i ugled koji Srbi uživaju u Italiji upućivala je i odluka o uspostavljanju katedre srpskog jezika na Univerzitetu u Bolonji, čime je obnovljen kontinuitet duhovnih veza dva naroda.⁹²

Pošto je razlaz sa Hrvatima krajem sedamdesetih godina 19. veka primorao Srbe u Dalmaciji da se, u borbi za svoj nacionalni opstanak, približe autonomašima, potpuno je razumljivo ovakvo pisanje *Srpskog lista*. Da bi uklonio svaku sumnju u opasnost koja pretila od saveza sa autonomašima, prenosio je članke poznatog rimskog lista *Il Diritto* koji je poricao bilo kakve italijanske aspiracije na Dalmaciju i uzimao u zaštitu Srbe i ostale balkanske narode.⁹³ Međutim, vremenom je opadalo oduševljenje *Srpskog lista* i kasnije *Srpskog glasa* prema Italiji. Kako se formiranjem Trojnog saveza pokazalo da i ona ima pretenzije na deo Balkana, sa neodobravanjem i razočaranjem su pratili njeno priklanjanje Nemačkoj i Austro-Ugarskoj. Na to su gledali kao na grešku uskog kruga italijanskih državnik na čelu sa Krispijem, koji su, povodeći se za imperijalističkim tendencijama onovremenog sveta, povelu zemlju stranputicom, udaljili je od prirodnog saveznika – Francuske, i

90 *Isto*, 28. 8. (9. 9) 1897, 35, Rusija i Francuska.

91 *Srpski list*, 25. 5. (6. 6) 1882, 21, Garibaldi; *isto*, 14. (26) 1. 1886, 2, Italija u srpskom pitanju; *isto*, 26. 8. (7. 9) 1887, 33, Italija na istoku.

92 *Isto*, 22. 12. 1881 (3. 1. 1882), 51, Naši dopisi.

93 *Isto*, 25. 6. (7. 7) 1885, 24, Italija prema Dalmaciji; *isto*, 21. 1. (2. 2) 1886, 3, "Diritto" o riješenju istočnog pitanja.

primorali je da napusti načelo narodnosti.⁹⁴ Italijanske poraze u Abisiniji *Srpski glas* je smatrao logičnom posledicom politike zasnovane na pogrešnim osnovama, koja je ruinirala državne finansije i dovela do moralne degradacije naroda.⁹⁵

Zaoštavanje italijansko-francuskih odnosa posebno je uznemiravalo saradnike *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, jer se time remetila ravnoteža snaga u korist onih kojima se nikako nije smelo dopustiti da upravljaju sudbinom čovečanstva. Stiče se utisak da su Italiju, kao "kolijevku prosvjete", i Francusku, kao izвориšte slobodoumnih ideja, smatrali pozvanim da zajedničkim snagama rade za dobrobit i blagostanje čitavog sveta. Kada su, na prelazu vekova, zaboravljene nesuglasice oko Tunisa, i obnovljene trgovinske veze, *Srpski glas* se ponadao da to nagoveštava preraspodelu sila i raspad omraženog Trojnog saveza.

Grupisanje sila, njihove sporazume i saveze, srpska inteligencija u Dalmaciji je pratila i analizirala u *Srpskom listu* i *Srpskom glasu*, sagledavajući sve faktore zbližavanja ali i razjedinjavanja. Trojni savez je smatrala plodom Bizmarkove diplomatske politike, i njegove namere da sačuva rezultate francusko-pruskog rata i Berlinskog kongresa, te da Nemačkoj obezbedi nove teritorije, a njene protivnike parališe i spreči njihovo preterano jačanje. U trajnost saveza *Srpski list* u početku nije hteo da veruje, s obzirom na nesuglasice između Italije i Austro-Ugarske po pitanju statusa pape u mladoj italijanskoj državi. Pošto je Trojni savez ocenjivao kao sredstvo ostvarenja velikonemačkih planova,⁹⁶ budućnost Italije očekivao je na suprotnoj strani, često je upozoravajući da se od Nemačke i Austro-Ugarske ne može nadati ničim dobrom, jer u njihovom planu za ovladavanjem još nekolonizovanih područja za Italiju nije bilo mesta. Jedini preostali put na Istok vodio ih je preko Turske carevine, nemoćne da pruži bilo kakav ozbiljniji otpor. Ostvarenjem te ideje, Italija bi ostala praznih ruku. Zato joj je *Srpski glas* preporučivao ulazak u savez sa Francuskom i Rusijom, jer bi samo u njemu, kao ravnopravan partner, mogla da ostvari svoje interese.⁹⁷

Srpska inteligencija u Dalmaciji je, sudeći prema člancima *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, imala jasnu viziju sveta: na jednu stranu svrstavala je

94 *Isto*, 18. (30) 6. 1886, 24, Poslije izbora u Italiji; *isto*, 4. (16) 3. 1887, 9, Ministarska kriza u Italiji; *isto*, 26. 8. (7. 9) 1887, 33, Italija na istoku; *isto*, 14. (26) 10. 1887, 40, Situacija na Balkanu; *Srpski glas*, 3. (15) 8. 1888, 11, U Italiji; *isto*, 15. (27) 4. 1899, 15, Francuska i Italija.

95 *Srpski glas*, 7. 11. (19. 12) 1895, 49, Pregled; *isto*, 22. 2. (5. 3) 1896, 8, Talijanski poraz u Africi; *isto*, 29. 2. (12. 3) 1896, 9, Pregled; *isto*, 7. (19) 3. 1896, 10, Pregled; *isto*, 10. (22) 9. 1898, 37, Poslije ubijstva.

96 *Srpski list*, 5. (17) 4. 1883, 14, U Zadru.

97 *Srpski glas*, 19. 4. (2. 5) 1901, 16, Francuska i Italija I; *isto*, 26. 4. (9. 5) 1901, 17, Francuska i Italija II; *isto*, 26. 7. (8. 8) 1901, 30, Nova ravnoteža II; *isto*, 7. (20) 3. 1902, 10, Francuska i Italija I; *isto*, 14. (27) 3. 1902, 11, Francuska i Italija II.

Slovane i Romane, nosioce principa pravde i napretka kojima treba da pripadne budućnost; da bi se to ostvarilo oni se moraju udružiti i zajedničkim snagama eliminisati svoje neprijatelje – Germane. U takvu sliku nije se uklapala jedino Italija, te je zato *Srpski glas* uporno dokazivao da je pošla krivim putem i da će kad-tad morati da izmeni svoje pogrešno opredeljenje. Ovakvo viđenje stvarnosti srpska inteligencija je gradila u interesu svog naroda: formiranje što jačeg bloka suprotstavljenog nemačkom *Drang*-u išlo bi mu u korist i umanjilo opasnost koja je sve više ugrožavala njegov nacionalni opstanak.

Srpski list i *Srpski glas* su u Trojnom savezu videli ne samo oslonac snagama koje su bile glavni inicijatori nepravednih rešenja Berlinskog kongresa, već su taj tzv. "savez mira" optuživali da je tvorac "oružanog mira" koji pretili da izazove ratni vohor. Udruživanje Nemačke i Austro-Ugarske, a zatim i Italije, navelo je, naime, ostale sile da se ubrzano naoružavaju kako bi spremno dočekale svaku eventualnu agresiju protivničke strane. Tako je stvorena veštačka ravnoteža snaga, situacija koju je *Srpski glas* definisao kao "zatišje pred buru".⁹⁸

Budućnost je potvrdila da strepnje srpske inteligencije, okupljene oko *Srpskog lista* i *Srpskog glasa*, nisu bile deplasirane. Događaji su se odvijali upravo onako kako je ona predviđala: zatišje se, ne tako dugo posle obustavljanja *Srpskog glasa*, zaista pretvorilo u ogromnu buru, a poslednjih decenija 19. veka svet će se s nostalgijom sećati kao – perioda mira i prosperiteta.

Summary

Serbian Intelligentsia of the Kingdom of Dalmatia on European Issues (1880-1905)

The first Serbian political paper in Dalmatia – *Srpski list* i.e. *Srpski glas*, published in Zadar – gathered many prominent Serbian intellectuals living in that region. Representing the interests of their people, they carefully monitored the events in Europe and in many articles analyzed the policy of great powers. This part of Serbian intelligentsia had a clear vision of the European part of the world: they classified Slavic and Romanic peoples on the one side, and their enemies – Germanic peoples – on the other. They showed the greatest inclination toward Russia, believing that only it will help the Balkan peoples, particularly Serbs, to resolve the Eastern question in their favor. By contrast, they viewed Germany as a dangerous imperialistic power which prevented the settlement of the Eastern question according to people's self-determination principle, and Austria-Hungary as Germany's puppet used by the latter to extend its influence on the East. The Serb Dalmatian intelligentsia also assessed English policy as aggressive and oppressive, criticizing, above all, its efforts to save the declining Turkish empire from collapse. On the other hand, it expected

98 *Isto*, 15. (28) 5. 1902, 20, Rat i mir.

from France to continue to contribute to the progress and education of mankind and, together with Russia, to stop the expansion of arrogant power mongers. Intellectuals gathered around *Srpski list* and *Srpski glas* also devoted their confidence to Italy, stressing its civilizing mission; that is why they did not believe in lasting character of the Tripartite Alliance, expecting from Italy to submit to powers of justice and prosperity.

Concerned over the future of their people, the Serb Dalmatian intelligentsia, observing the policy of great powers, actually tried to teach their people, to let them know how with smart moves they may turn the antagonisms of the world of that time for their benefit and come out stronger and readier for new zeals from every difficulty.